

Tentoonstelling Filip de Pillecyn 1891-1962

in Het Toreken aan de Vrijdagmarkt, Gent

Openingstoespraak van Ward Ruyslinck, 22.10.1987

Toen ik twee jaar geleden samen met mijn vrouw een uitstapje naar de Hoge Venen maakte en in de buurt van Malmedy langs de Warche wandelde, kwam ineens de gedachte bij me op dat ruim vijftig jaar eerder de jonge atheneumleraar Filip De Pillecyn door die schilderachtige vallei moest hebben gelopen en er de zintuiglijke indrukken verzameld die achteraf, na zijn vertrek uit Malmedy, zouden worden georkestreerd tot een van de meesterwerken van de vooroorlogse, Vlaamse literatuur. Bij mijn thuiskomst nam ik *Hans van Malmedy* nog eens ter hand en ik stond meteen, op de eerste bladzijde al, weer oog in oog met de briljante taalkunstenaar die me als puber al had vervoerd: 'En door het dal van de Warche springt de vloed, gezwollen door de lente; en de Rû Bayon schiet door de dennebossen en stort over de bergwei die nog drassig ligt van pas gesmolten sneeuw. Over het mos, over de rotsen is het water gewassen en het rukt dalwaarts uit het hart van het mistige ven.'

Bij het herlezen van deze regels beving me diezelfde ontroering, diezelfde romantische weemoed die me bevangen had toen ik het boek voor het eerst las, in een van de eerste oorlogsjaren. Ik herinner me dat de weelde en warmte van dit proza bij mij, 13-14-jarige die zich opmaakte om de Helicon te bestijgen, aandoeningen wakte die met schrijfdrift, met de geheimen van de taal en uiteraard met de geheimen van het leven te maken hadden. Ook *De soldaat Johan*, die ik nog vóór het eind van de oorlog met gespaard zakgeld kocht en met gloeiende oren las, maakte een diepe indruk op me. Samen met Streuvels en Walschap, die ik dank zij een onverzadigbare leeshonger iets eerder had ontdekt, bleek De Pillecyn een van die zeldzame openbaringen te zijn die de literaire vorming en smaak van een jonge aspirant-schrijver beïnvloeden en die hem, wat wellicht nog veel belangrijker is, bewust maken van zijn eigen sluimerende mogelijkheden, zijn eigen vibraties en resonanties, zijn eigen ontwakend levensgevoel vooral. Ten aanzien van zulke schrijvers maakt de aanvankelijke

bewondering, en zelfs verafgoding, later gaandeweg plaats voor dankbaarheid, en zo hoort het: de scheppende enkeling moet, om zichzelf te kunnen ontwaren en ontplooien, zich weten te bevrijden van invloeden en voorbeelden.

Dat ik omstreeks diezelfde tijd, de eerste helft van de jaren veertig, eveneens onder de bekoring kwam van

de verhalen en romans van Arthur Ven Schendel zal wel geen toeval zijn geweest. Het is me later, op rijpere leeftijd, inderdaad opgevallen dat De Pillecyn en Van Schendel verwante schrijverstypen zijn, dat ze vrij veel met elkaar gemeen hebben, en het heeft me dan ook nauwelijks verwonderd in een interview van De Pillecyn met José De Ceulaer, gepubliceerd in 1961, te lezen dat in het Noorden alleen de auteur van *Een zwerver verliefd* en *Een zwerver verdwaald* zijn belangstelling kon wekken. In datzelfde vraaggesprek, opgenomen in de interviewbundel *Te gast bij Vlaamse auteurs* (tweede reeks), werd De Pillecyn overigens gevraagd naar zijn voorkeur onder de levende Vlaamse schrijvers. Tot mijn blijde verrassing bleek ik tot het zevental uitverkorenen te behoren, en alsof de kaarten doorgestoken waren: in mijn interview met De Ceulaer, opgenomen in dezelfde bundel, rekende ik op mijn beurt en onwetend van De Pillecyns voorkeur de auteur van *Hans van Malmedy* en *Monsieur Hawarden* tot mijn lievelingsschrijvers. Ik achtte me toen, en ook nu nog steeds, gelukkig deze stomme dialoog per tertium met De Pillecyn te hebben mogen voeren en op deze manier zijn waardering voor mijn werk te ervaren. Het komt immers ook in de wereld van de letteren maar zelden voor, dat een heimelijke jeugdliefde in de volwassenheid beantwoord en vervuld wordt. Tot een uitvoerig, persoonlijk gesprek met Filip De Pillecyn heb ik helaas nooit de gelegenheid gehad – onze relaties bleven beperkt tot enkele vluchtige, maar hartelijke ontmoetingen – en ik heb hem dus ook nooit kunnen vertellen wat ik u nu vertel. Als gevolg van de onvermijdelijke generatiekloof en van de afzondering, waarin hij zich in zijn laatste levensjaren had teruggetrokken, heb ik die schuchtere verwachting nooit in vervulling mogen zien gaan. Ik heb daarin berust in het schrijnende besef dat mensen blijkbaar hetzelfde lot is beschoren als romanpersonages: ze kunnen elkaar niet bereiken omdat ze in hun eigen verhaal gevangen zitten.

Ik zei zo-even dat De Pillecyn en Van Schendel verwante schrijverstypen zijn en waarschijnlijk verwacht u van mij dat ik die bewering toch even nader toelicht. Men heeft De Pillecyn wel eens ‘de Vlaamse Van Schendel’ genoemd, maar voor zover mij bekend is, heeft nooit iemand deze vergelijking met bewijsgronden of voorbeelden gestaafd. Ik voel me persoonlijk uitgedaagd om dit te doen omdat ik de affiniteit tussen beide schrijvers in mijn groene jaren al intuïtief heb aangevoeld, maar ze eigenlijk nooit eerder aan een kritisch onderzoek heb onderworpen.

De opvallendste gemeenschappelijke eigenschap van De Pillecyn en Van Schendel is ongetwijfeld de muzikale welluidendheid van hun proza, die bepaald wordt zowel door het taal coloriet en de zinsmelodie als door de innerlijke bewogenheid. Met betrekking tot De Pillecyn omschrijft Anton Van Wilderode diens taal- en stijlmidelen terecht als ‘een volmaakt en melodieuze voertuig van alle stemmingen, ook de ijlste en onwezenlijkste, die in de mens ontstaan’. Die karakteristiek is zonder meer ook toepasselijk op het werk van Van Schendel. Wie een willekeurige bladzijde uit het oeuvre van De Pillecyn of Van Schendel hardop leest komt tot de vaststelling dat het Nederlands, bij de Pillecyn met fluweliger Vlaamse tinten en toetsen opgekleurd, allesbehalve een minderwaardig instrument is, maar integendeel een sonoor en subtiel medium dat onder bekwame handen kan klateren en dreunen, fluisteren en zingen.

Zoals vele impressionistische woordkunstenaars vertonen beide auteurs ook een opmerkelijke, atmosfeer scheppende aanleg. Het lijkt wel of ze de werkelijkheid hun eigen adem inblazen, ze opladen met hun eigen melancholische stemmingen, hun verlangens, hun eenzaamheid, hun onbehagen. In zijn poëtica van de Vlaamse roman, *Van "In 't wonderjaar" tot "De verwondering"*,

heeft Bernard Kemp, zich bezinnend op de essentie van De Pillecyns prozakunst, deze eigenschap treffend geformuleerd. 'Zijn landschap', zegt hij, 'is een landschap van de ziel, en zijn proza is niet schilderend, maar muziek der stemming'. Ook de landschappen van Van Schendel zijn landschappen van de ziel, ook zijn proza is niet zuiver picturaal, maar lyrisch. De ondoorgrondelijkheid van het menselijk bestaan in zijn kosmische samenhang en in zijn existentiële spanningen wordt, als door een filter, geïndividualiseerd tot weemoed, onrust of vervoering. Het opbouwen van een atmosfeer, het oproepen van een stemming impliceert dus zowel bij De Pillecyn als bij Van Schendel veel méér dan de verrukking van de beschrijvende, transponerende waarnemer. Het verschijnen van dreigende onweerswolken aan de horizon of het murmelen van het wassende water in het bergwoud zijn de veruiterlijking van een individuele zielservaring, een gemoedsbeweging van de schrijver – het voorgevoel van onheil (om maar iets te zeggen) of het zwellende gevoel van menselijke verlatenheid. In een lezing over Van Schendel, in 1985 gepubliceerd in *De Vlaamse Gids*, heb ik deze correlatie tussen het uiterlijke en innerlijke landschap aan de hand van voorbeelden uit het werk van de Nederlandse auteur nader onderzocht en het creatieve proces dat eraan ten grondslag ligt in een psychologisch-filosofische context geanalyseerd. Ik ben ervan overtuigd dat de vaststellingen en conclusies die ik daarbij heb gemaakt ten dele ook voor het werk van De Pillecyn gelden.

Hoe boeiend dit wezenlijke kenmerk van De Pillecyns schrijverschap ook is, ik kan er in dit korte bestek jammer genoeg niet langer bij blijven stilstaan.

Wat De Pillecyn en Van Schendel verder ook met elkaar gemeen hebben is die merkwaardige, zeldzame eigenschap, dat hun creativiteit zowel door een lyrisch als door een episch temperament wordt gevoed. De meeste schrijvers hebben ofwel een overwegend lyrische ofwel een overwegend epische aanleg, maar een combinatie van beide is veeleer ongewoon, waarschijnlijk omdat de subjectieve gevoelservaring en het fabulerende ik op een verschillend bewustzijnsniveau liggen. De romanpersonages van De Pillecyn en Van Schendel openbaren echter een levensgevoel dat spontaan uit de innerlijke én uiterlijke werkelijkheidservaring put en deze correlerende voorstellingswerelden – door de filosoof Locke onderscheiden als 'sensation' en 'reflexion' – harmonisch opbouwt tot een bijna kosmische visie. Rochus en Tamalone, de vaandrig Antoon Serjacobs en Kasper uit *De*

grauwe vogels zijn, door hun lyrisch-epische conceptie, naar mijn gevoel alleraardigste voorbeelden van de genoemde eigenschap.

Ik zou, min of meer hierbij aansluitend, ook nog kunnen wijzen op de noodlotsgedachten die het werk van beide schrijvers beheerst en tot op zekere hoogte het tragisch karakter ervan bepaalt. Ik heb me nooit van de indruk kunnen ontdoen dat de tragische levensvisie van De Pillecyn en Van Schendel, ondanks hun christelijke achtergronden en religieus besef, in feite haar oorsprong vindt in een rusteloze aandrift om langs affectieve weg tot motivering en ontraadseling van het bestaan te komen. De titel van De Pillecyns laatste roman, *Aanvaard het leven*, zou men bij een oppervlakkige beschouwing kunnen interpreteren als een bevrijdende catharsis of een filosofische berusting, maar wie dit tragische verhaal, een aanklacht tegen onverdraagzaamheid en maatschappelijk onrecht, niet alleen horizontaal maar ook verticaal heeft gelezen kan niet anders dan eruit besluiten dat de geestelijke conflicten van de schrijver, ondanks het misleidende positieve slot, onopgelost zijn gebleven. Een bevestiging van dit vermoeden vind ik in een verklaring van de schrijver zelf. Uit de tekst van een lezing over eigen werk, verschenen in de juli-augustus-aflevering 1958 van *Dietsche Warande en Belfort*, licht ik de volgende passage: ‘In dat boek heb ik voor de eerste maal toegegeven aan een neiging die, buiten de literatuur om, mij anders liet schrijven dan ik het oorspronkelijk voorhad. Het slot van *Aanvaard het Leven* beantwoordt niet aan de geest waarin het boek werd opgevat. Ik dacht aan de honderden die toen nog in de cel zaten en waarvan velen het zouden lezen. Ik wilde dat de eindindruk hen niet neerslachtig zou laten maar in het uitzichtloze van hun bestaan een straaltje hoop moest brengen. Ik heb mij getroost met de gedachte dat een goed werk ten slotte beter is dan een goed boek.’ Er bestaat dus weinig of geen twijfel over dat De Pillecyn bij het schrijven van de laatste bladzijden van zijn zwanenzang zijn oorspronkelijke impulsen heeft verloor, dat hij niet gehoorzaamde aan zijn scheppende visie, zijn schrijversinstinct, maar aan een zedelijke influistering die indruiste tegen zijn pessimistische levensbeschouwing, het gevolg van zijn beschadigd geloof in de mensheid. In zijn diepste binnenste, zo durf ik te veronderstellen, had hij zich op dat moment, hoezeer misschien ook gelouterd door tegenspoed, nog onvoldoende kunnen losmaken van het verleden en de naoorlogse, maatschappelijke ontwikkelingen om het leven onvoorwaardelijk te aanvaarden – het leven dat zijn liefde had afgewezen en zijn waarheden miskend, dat hem zoals vele van zijn romanfiguren vernederd en geschonden had.

Geachte toehoorders, ik had graag nog wat uitvoeriger over het werk van Filip De Pillecyn gesproken, maar het lijkt me niet verstandig misbruik te maken van de gelegenheid die me wordt verschaft. Bovendien ben ik me ervan bewust dat ik hier in de eerste plaats als De Pillecyn-lezer en niet als De Pillecyn-kenner het woord heb mogen voeren, en dit bewustzijn vervult me met de gepaste schroom en legt me a priori beperkingen op. Het verheugt me hoe dan ook dat ik met mijn persoonlijk getuigenis heb mogen bijdragen tot dit huldebetoon aan een schrijver in wiens schaduw ik veertig jaar geleden op zoek was naar mijn eigen creatieve expressie en literaire identiteit, en het ligt dus ook voor de hand dat ik het als een bijzonder voorrecht beschouw de tentoonstelling, gewijd aan deze schrijver, te mogen openen.